

MONDROS MÜTAREKESİ DÖNEMİNDE TÜRKLERİN KURDUĞU GEÇİCİ HÜKÜMETLER

Doç. Dr. Bülent TANÖR

Mondros Mütarekesiyle başlayan dönemde Anadolu ve Rumeli'de cemiyet ve kongreler biçiminde örgütlenen Türkler, anayasal ve siyasal hukuk açısından son derece ilginç ürünlerin de yaratıcıları oldular. Bu dönemde, Kemalist önderliğin oluşumundan önce ya da bununla aynı zamanda ama önderlikten bağımsız olarak başlıca dört kongre sistemi oluşmuştur: **Elviye-i Selase** (Kars, Ardahan, Batum), **Trabzon-Erzurum** (Mustafa Kemal'den önce), **Batı Anadolu** ve **Trakya** grupları.

Cemiyet ve kongre tipi örgütlenmelerin ana özellikleri şunlardır:

Bölgede yaşayan herkesi (Türk-İslam nüfusu) kendi doğal üyesi sayan ve gittikçe genişleyen bir örgüt yapısına sahip olmak,

Aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir seçim, temsil, vekalet ve katılım ağı kurmak,

Karar alma ve uygulama süreçlerinde belli bir kurallılık çizgisine sadık kalmak ve keyfiliği reddetmek,

İç yapılarda, organsal ve işlevsel farklılaşmaya dayalı ve devlet yetkilerine benzer yetkiler kullanan organlar yaratmak,

Bölgesel savunma ve kurtuluş amacıyla sınırlı da olsa hemen her konuda ve bütün toplumu ilgilendiren kararlar alabilmek, kurallar koyabilmek,

Belli bir temsil ve rıza temeline dayanıldığı için bu karar ve kurları uygulatabilmek,

Giderek bölge halkının ve hatta "millet" in geleceğini belirleyici kararlar alabilmek, vb.

Bu özelliklere sahip örgütlerin, adları ister "Cemiyet" ister "Kongre" olsun, sıradan kuruluşlar olarak görülemeyecekleri açıktır. Bunlar düpedüz birer "siyasal iktidar odağı" ya da "kamusal otorite merkezi" kimliğine sahiptir. Böylece, 1918-1920 koşullarında bölgesel savunma ve kurtuluş amacıyla kurulan bu yapılar, "geleneksel iktidar merkezi" nin (İs-

tanbul) dışında ve giderek karşısında birer “**alternatif iktidar**” durumuna da dönüşmektedirler.¹

Kongrelerin iktidarlaşması, bu sürecin daha serbestçe yaşanabildiği durumlarda daha berrak bir biçimde gözlenebilmektedir. Şöyle ki, “iktidarlaşma” eğilimi açıkça “**hükümetleşme**” ya da “**devletleşme**” gibi ürünler vermektedir. Bu da; Osmanlı Devleti’nin ve yabancı devletlerin baskı ve denetiminin pek uzanamadığı, ulusal önderliğin henüz oluşmadığı ya da ulaşamadığı **periferik** bölgelerde ve **tarihsel an**’larda (moment) rastlanan bir olgudur. Bunların tipik örnekleri, Batı Trakya ile Doğu Anadolu’da kurulan “**geçici yönetimler**”dir.

1) BATI TRAKYA TÜRK HÜKÜMETLERİ

Batı Trakya Türklerinin kendilerini savunma hareketleri birbirini izleyen “**hükümetleşme**” denemeleri şeklinde zincirlenmiş olup, bunların ilk halkası 19. yüzyıl sonlarına dayanmaktadır.

Bu yoldaki birinci deneme Rodop Türklerinin 1878’de Çirmen kasabasında kurdukları “**hükümet-i muvakkate**”dir. Rus ve Bulgar işgallerine karşı oluşturulan bu yönetim 20-30 kadar “halk vekili” ile 100 kadar köy meclisi ve müdürlerinin desteğine sahipti; böylece temsili ve sivil bir örgütsel yapıya oturmuştu. Osmanlı Devleti hükümetlerinin muhalefetine karşın 8 yıl süreyle 4 milyon kadar nüfusu yönetimi altında tutan bu hükümet 20 Nisan 1886’da dağılmak zorunda kalmıştır. Bundan bir yıl önce **Filiibe İslam Cemaati**’nin girişimiyle her liva ve kazadan seçilen Türk “**mebuslar**”ın davet edildiği “**kongre**” de Bulgarlar tarafından engellendiğinden toplanamamıştır.²

İkinci deney Balkan Savaşları sonrasıyla ilgilidir. Savaşın bitiminde İmparatorluk sınırları dışında kalan Batı Trakya’ya geçen bazı gönüllü İttihatçılar, Türklerin zaten çoğunlukta oldukları bu bölgede otorite kurmuşlardı. Gümülcine’yi başkent alan **Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi** adlı geçici yönetim bu temel üzerine oturtulmuştur (31 Ağustos 1913). Bu hükümet varlığını esas olarak askerî ve ihtilalci bir güce borçluydu, zaten kendi üstünde de bu niteliklere sahip bir **Garbî Trakya Hükümet-i İcraiyesi** ile **Erkânı Harbiye Reisliği** vardı. Dedeoğlu’nun da ele geçirilmesinin ardından bu hükümet, kendisinden tedirgin olan Babiâli yönetimine karşı da bir tepki olarak “geçicilik” niteliğini silip **Garbî Trak-**

¹ Bkz. B. TANÖR, “Türkiye’de Kongre İktidarları: 1918-1920”, *Yapıt*, Sayı 13, Kasım-Aralık 1985, s. 4-29.

² T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya’da Milli Mücadele*, C. I, TTK Yay., Ankara 1955, s. 19-29; K.Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti (1919-1920)*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1979, s. 129-130.

ya **Hükümet-i Müstakillesi** adını aldı ve bağımsızlaştı. Bu yönetim daha sonra ülkesinin sınırlarını çizdi, kendine bayrak seçti, pasaport isteme kararı aldı, Osmanlı yasa ve tüzüklerini aynen kabul ettiğini duyurdu. Geçici hükümet, İstanbul antlaşmasıyla (29 Eylül 1913) Batı Trakya'nın Bulgaristan'a verilmesi üzerine dağıldı.³

Yaklaşık 50 gün kadar yaşayan bu yönetimin aslında bir "**Cumhuriyet**" olarak görülmesi,⁴ "Osmanlı İmparatorluğu ile aynı anda varolmuş ilk Türk Cumhuriyeti" sayılması gerekir.⁵ "Cumhuriyet" düşüncesi şimdi ele alınacak olan Mondros Mütarekesi döneminde de bu bölgede yeniden yeşerecektir. Öyle ki, Mustafa Kemal'in de sözünü ettiği "**Trakya Cumhuriyeti**" projesi⁶ Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti yöneticilerinin zihninde yer etmiş, hatta Cemiyet Başkanı "**Trakya Cumhuriyeti**" yazılı bir mühür de kazıtmıştı.⁷

Bu yazının konusunu oluşturan Mondros Mütarekesi dönemine gelince, Mütarekenin imzalanmasından sonra da bu bölge iki geçici yönetim olayına sahne olmuştur.

Bunlardan birincisi, ya da eskilerine eklenecek olursa üçüncü özerkleşme ve iktidarlaşma denemesi, Fransız himayesinde kurulan (15 Ekim 1919) ve Yunan işgaliyle (23 Mayıs 1920) son bulan yerel yönetim olayıdır. Dış (Fransız) destekli olmasına karşın bu yönetimin sivil bir tabanı vardı ve bu taban cemaat örgütleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden oluşuyordu. Bunların tasarısı, işgal kuvvetleri komutanı Fransız Generali Charpy'nin önerileri doğrultusunda ilkin Fransız mandası altına girmek, sonra bağımsızlaşmak ve sonuçta da Türkiye ile birleşmekti. Ne var ki, iki dereceli seçimle oluşan mümessiller heyetinin çoğunluğunun Yunan yönetimi lehine oy kullanması üzerine bu projenin işlerliği kalmamıştır. Bu oylamanın yapıldığı tarihte (14 Mayıs 1920) başlayan Yunan işgali sonunda bu yönetim aşağı yukarı yedi ay süren ömrünü tamamlamış ve 23 Mayıs 1920 tarihinde de dağılmıştır.

Sonuncu "devletleşme" girişimi, 23 Mayıs 1920'deki dağılma olayından çok kısa bir süre sonra, 27 Mayıs 1920'de Gümülcine yakınlarındaki

³ C. BAYAR, *Ben de Yazdım*, C. IV, Baha Matb., İstanbul 1967, s. 1280-1303; T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, s. 80-89.

⁴ K.Ş. BATİBEY, *Batı Trakya Türk Devleti*, s. 40. Yazar, bu hükümetin başkandan da "*Cumhur Reisi*" diye söz etmektedir (s. 130).

⁵ S. EREZ, "Unutulan Bir Türk Devleti", *Güneş*, 14 Aralık 1986. Yazar, bu yönetimin silinmesinden sonra Sofya'ya atışe militer olarak gönderilen Mustafa Kemal'in bu cumhuriyet modelinden esinlenmiş olması gerektiğini vurgulamaktadır.

⁶ NUTUK, C. I, *Devlet Matb.*, İstanbul 1934, s. 3.

⁷ T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. I, s. 159.

Hemitli kasabasında kurulan **Garbî Trakya Hükümeti**'dir. Bu hükümetin Reis ve İkinci Reis sıfatı taşıyan üyelerinin dışındaki görevlileri "vekil" olarak adlandırılmışlardı: Adliye, Dahiliye, Hariciye, Maliye, Evkaf ve Harbiye Vekilleri. Bu hükümet de Yunanlıların bölgeyi ele geçirmeleriyle ortadan kalkacaktır.⁸

Batı Trakya'daki bu oluşumlar birkaç yönden dikkat ve ilgi gerektiren özelliklere sahiptir.

Birincisi; Anadolu'da olduğu gibi burada da, siyasal merkezî birliğin (Osmanlı devleti ve iktidarı) çözümlenmesi ve işgal tehditlerinin ya da iktidar boşluğunun doğması üzerine **fiili iktidarlar** olgusunun ortaya çıkmasıdır. Üstelik bunlar çoğunlukla Babîâlî'nin muhalefetine karşın hayat sahnesine çıkmışlardır.

İkincisi; bu iktidarlaşma olayının **hükümetleşme** noktasına kadar varmasıdır. Bu olgunlaşma, örneğin Batı Anadolu kongre sisteminde açıkça görülmeyen bir özelliktir. Aynı özelliğe az sonra ele alınacak olan Doğu Anadolu bölgesi kongre sisteminde de rastlanmaktadır.

Üçüncü özellik; askerî ve ihtilalci komite (1913) ya da dış himaye ve destek (1919) gibi etkenlerin işin içine girmesine karşın, bu oluşumların **halkın temsiline** olanak sağlayan organizmalar üzerinde oturmasıdır. Dolayısıyla bu deneyler de "kongre iktidarları" kavramı çerçevesine girmektedirler. Söz konusu temsili kuruluşlara örnek olarak Garbî Trakya Cemaat-i İslâmiye'si, "halk vekilleri", köy meclisleri, Garbî Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Müslüman Gençler Birliği, miting "heyet-i umumiyesi" gösterilebilir. İstanbul'daki Batı Trakyalıların yapmış oldukları kongreler de bu bağlamda yer alır.

Dördüncü ilginç nokta, Batı ve Doğu Trakya'daki iktidarlaşma/hükümetleşme süreçlerinin "**Cumhuriyet**" anlayışını da beraberinde getirmiş olmasıdır. Trakya, Türkiye'de kurulacak Cumhuriyeti (1923) önceden haber vermektedir.

Bütün bu özellikleri bir başka periferik bölgede daha da net bir şekilde görebilme olanağı vardır. Bunun için de gözlerimizi bu defa Doğu Anadolu'ya, daha doğrusu Anadolu'nun doğusuna çevirmemiz gerekiyor.

II) ANADOLU'NUN DOĞUSUNDA ŞÛRA HÜKÜMETLERİ

Periferik bölge devletçikleri kategorisinin asıl ilginç grubu, Anadolu'nun doğusunda kurulan "**Şûra hükümetleri**"dir. Bunların önemi; Mon-

⁸ Mondros dönemindeki bu iki deneme için bkz. K.Ş. BATİBEY, *Batı Trakya Türk Devleti* (Bütün Kitap); T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I, s. 138 vd.

dros Mütarekesinin imzalandığı günden (30 Ekim 1918) de öncesine kadar uzanmaları, iki yıl gibi uzunca bir süre varlıklarını değişik adlar altında ama aralıksız olarak sürdürmeleri, bu irili ufaklı siyasal birimlerin “cumhuriyetçi” yönelimler göstermeleri, hatta bazılarının kendilerini “Cumhuriyet” olarak tanımlamalarıdır.

Bunların genellikle “Şûra hükümeti” ibaresini kullanmaları da ilginçtir. “Şûra” deyiminin İslâm yönetim geleneklerinden süzülen bir tercihi yansıttığı söylenebilir. Ama terim, “sovyet” tipi iktidarlara sahne olan kuzey komşuda esen güçlü rüzgârların etkisini de akla getirmektedir. Kars İslâm Şûrası’ndan kaynaklanan hükümetin “sosyal demokrat” ilkelere bağlılığını ilân etmesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Ama çağrışım ve benzeşimler terminolojik alandan ileri geçebilecek gibi de değildir. “Sovyet” tipi iktidarlaşma ile “Şûra” tipi iktidarlaşmanın sınıf temelleri, ideolojileri ve siyasal perspektifleri birbirlerinden elbette çok farklıdır. Anadolu’nun doğusundaki hareketler eşraf-burjuva tabanlı, “milliyetçi” karakterlidir.

Geçerken bir kez daha, “Şûra” tipi örgütlenmelerin bu ve ilerde belirtilecek özellikleriyle “kongre” tipi iktidarlaşmaya denk düştüğü, ama bunu açıkça aşığı ve “devletleşme”ye gittiği belirtilmelidir.

Anadolu’nun doğusunda sınır bölgesinde, Osmanlı askerî kuvvetlerinin buradan çekilmesi günü geldiğinde, İngiliz, Ermeni ve Gürcü tehditleri altına düşen Türk-İslâm ahali ilkin dar bölgeyi, yerel ve özerk yönetimler kurdular. Bunların tarih sırasıyla en önemlileri **Ahıska Hükümet-i Muvakkatası** (29 Ekim 1918: Mondros’tan bir gün önce), bir “**Meclis-i Müşavere**”den doğan ve Iğdır’ı merkez seçen **Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti** (3 Kasım 1918) ve **Kars İslâm Şûrası**’dır (5 Kasım 1918). Bu sonuncusu yerel ve dar bölgeyi iktidarları kucaklayan bölgesel bir örgütlenmenin de beşiği olacaktır.⁹

Osmanlı ordusunun bölgeyi boşaltacağı haberi üzerine, Komutan Yakup Şevki Paşanın da desteğiyle yerli sivil önderler tarafından oluşturulan **Kars İslâm Şûrası** (5 Kasım 1918) bölgedeki bütün Türk-İslâm unsurları bir “millî hükümet” çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştı. Şûra ilk büyük toplantısını (**Birinci Kars Kongresi**) 14 Kasım 1918’de yaptı ve 8 kişilik bir “Muvakkat Heyet” seçerek “**Millî İslâm Şûrası Merkez-i Umûmîsi**” adı altında yerli bir hükümet kurdu. Bundan sonra yapılan **Kars İslâm Şûrası Büyük Kongresi** (30 Kasım 1918) bu kuruluşun adını “**Millî İslâm Şûrası**” ya da “**Millî Şûra Hükümeti**” olarak değiştirdi. Batum’dan

⁹ F. KIRZIOĞLU, *Millî Mücadelede Kars*, C. I, Hamle Matb., İstanbul 1960, s. 8-75; A.E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1989 (Bütün Kitap).*

Nahçıvan'a kadar olan bölgeden bu kongreye 60 temsilci "milletvekili" sıfatıyla katılmışlardır.

Bu kongre, yerel iktidarlardan bölgesel birliğe ve iktidara yükselişi işaretlemesi bakımından önemlidir. Ahıska ve Aras hükümetleri gibi Batum yöresi de burada oluşan yeni birlikle kaynaşmışlardır. Her üç alandaki yerel örgütler özerkliklerine son verip **Millî Şûra Hükümeti**'nin şubeleri olarak bundan sonraki faaliyetlerine devam edeceklerdir.

Bölge çapında iktidarlaşma/hükümetleşme süreci bundan sonraki kongrelerle ilerledi. **Birinci Ardahan Kongresi** (3-5 Ocak 1919) ile **İkinci Ardahan Kongresi** (7-9 Ocak 1919) ya da Ardahan Kongresinin Birinci ve İkinci İhtimaları bütün millî şûraların birleşmesini sağladı. Daha sonra yapılan **Kars İslâm Şûrası Büyük Kongresi** ile de (17-18 Ocak 1919) bölge çapında bir ulusal geçici yönetim, **Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi** kuruldu.

Bu yönetim, kendini "geçici" saymakla birlikte, bir devletin sahip olması gereken bütün organ ve unsurlarla donanmıştı. Bu organizmanın 18 maddelik bir "**Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**" (aynen), bazı resmî yazışmalarda adı "**Meclis-i Millî**" ya da "**Parlamento**" diye geçen bir "**Meclis-i Mebusan**"ı (aynen) vardır. 18 yaşını bitiren bütün erkek "**vatandaşlar**"ca (aynen) seçilen "**mebuslar**" (aynen), Rus ve Rum azınlıkların temsilcileri de aralarında olmak üzere 1 Mart 1919'da parlamento halinde çalışmalarına başlamışlardır. Dolayısıyla burada, "Meclis-i Millî Reis Vekili"nin 18 Ocak 1919 tarihli bir yazısında da öngörüldüğü gibi, "Millî Şûra'nın Meclis-i Millî haline" dönüştürülmesi¹⁰ sözkonusudur. Bir başka deyişle bu olay "Kongre'nin Meclisleşmesi"dir.

Yine devletin organlarına devam edelim. Meclis-i Millî önünde sorumlu olan "**Heyet-i Vükela**" (aynen) ya da bazı resmî yazışmalardaki deyimle "Kabine", "**Tefrik-i Vezâif Kanunu Medeniyesi**"ne (!) göre seçilen 18 üyeden oluşmaktadır. Heyet-i Vükela'nın başkanı (Cihangirzade İbrahim Bey) hem hükümetin hem de devletin başkanıdır.¹¹

Devletin kurucu unsurları olan **ülke**, **nüfus** (halk) ve **egemenlik** faktörleri açısından durum nedir? Yeni yönetim bir "**Hudutname**" ile ülke sınırlarını saptamıştır. Yapılan sayıma göre bu ülkede 1 milyon 534 bin 824'ü Türk ve İslâm olmak üzere toplam 1 milyon 738 bin 478 kişiden oluşan bir nüfus bulunmaktadır. Bu yönetimin bir bildirisinde de işaret edildiği gibi, 40.000 km²'lik yüzölçümü ve iki milyona yaklaşan nüfus o za-

¹⁰ "Millî Şûra'nın Meclis-i Millî haline bilifrag..." (akt. F. KIRZIOĞLU, *Millî Mücadelede Kars*, C. I, s. 20).

¹¹ A.E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti*, s. 223.

manların Lüksemburg Dükalığı'nın verilerinin üç katına denk düşmektedir.¹² Nihayet bu siyasal birlik, bir devletin sahip olması gereken **siyasal otorite** ya da **egemenlik gücü** gibi yetkilerle de donanmıştır. Bir kamu bütçesi, komutanları meclis tarafından atanan ve azledilen ve "silahlı güç tekeli" anlamına gelen 8 bin kişilik bir ordu ve nihayet Tiflis Vilayeti sınırlarına kadar uzanan topraklar üzerinde kurulan siyasal otoritenin **etkinliği** bunun kesin işaretleridir.

Bundan sonraki gelişmeler de ilginçtir. 1 Mart 1919'da ilk toplantısını yapmış olan Parlamento, barış konferansı görüşmelerinin uzaması üzerine "geçicilik" durumuna son vererek "Hükümet-i muvakkatanın bir hükümet-i daimi"ye dönüşmesini kararlaştırmıştır (25 Mart 1919). Dahası aynı gün ve kararlar bağımsızlık ve "**Cumhuriyet**" de ilân edilmiştir. Devletin adı "**Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi**", hükümet reisinin sıfatı da "**Cumhurreisi**" olmuştur. Bu tarihten sonraki Merkez çıkışlı belgelerde ve "murahhaslar"ın resmî yazışmalarında "Cumhuriyet", "Cumhurriyye", "Cumhurreisi" gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet ilânının, ilgili ve yakın kitle tarafından da yadırganmamış, tersine kolayca benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki, İstanbul'daki Karslılar Cemiyeti Elviye-i Selase'nin "anavatan"dan kopma zorunda kalması olasılığını hesaba alarak bir "Cumhurreisi" adayı bile önermektedir.¹³ Erzurum'daki yerel önderler ve Karslıların "millî şûra (millî cumhuriyet)" kurmuş olduklarını biliyorlardı.¹⁴ Ayrıca bölgede "**Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti**" adını taşıyan bir yönetim daha (3-30 Kasım 1918) varolmuştu.¹⁵

Dikkati çeken bir başka önemli özellik, "Anavatan"la bağıını sürdürmeye kararlı görünen Kars'taki bölgesel iktidarın Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bu bağlılığı belirtmek için kullanılan "**Türkiye**" ve "**Türkiye Devleti**" terimleridir.¹⁶ Bilindiği gibi o tarihlerde bu adı taşıyan bir devlet yoktur; varolan yalnız "Devlet-i Osmaniye"dir. Üstelik daha ne TBMM açılmış, ne de hatta Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'ya geçmişlerdir. "**Türkiye Devleti**" deyimi bundan iki yıl sonra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer alıp (md. 3) resmileşecektir.¹⁷ Bu durumda Kars'taki hareketin büyük bir önseziyle Türkiye'de yeni bir devletin kurulacağını

¹² Akt. A.E. GÖKDEMİR, s.g.e., s. 139.

¹³ F. KIRZIOĞLU, s.g.e., s. 29 vd.; A.E. GÖKDEMİR, s.g.e., s. 108 vd.

¹⁴ Emekli General Mustafa Sabri Ertuğ'un henüz yayınlanmamış anıları (akt. U. Mumcu, "Kazım Karabekir Anlatıyor", Cumhuriyet, 30 Haziran 1990, s. 6. "Millî Şûra=Millî Cumhuriyet" denklemi Ertuğ'a aittir.

¹⁵ A.E. GÖKDEMİR, s.g.e., s. 47.

¹⁶ Metin: F. KIRZIOĞLU, s.g.e., s. 22.

¹⁷ Rıza Nur "Türkiye Devleti" adını kendisinin önerdiğini ve kabul ettirdiğini yazmaktadır (Hayat ve Hatıratım, C. III, Altındağ Yay., İstanbul 1968, s. 613).

öngörmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Bu da spekülâtif bir tahmin değildir, çünkü bölgede zaten ulusal, demokratik bir devletin ve cumhuriyetin küçük bir maketi kurulmuştur.

Görülüyor ki Kars'ta kurulan mini devlet, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", "Meclis-i Millî"si ve "Cumhuri" karakterinden başka, iki yıl sonra kurulacak ulusal devletin adlandırılması açısından da 1920 gelişmelerine model oluşturmakta, adeta "isim babalığı" yapmaktadır.

Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi, ilk biçimiyle çekirdeklediği Kars İslâm Şûrası'ndan (5 Kasım 1918) yaklaşık altı ay sonra İngilizlerin Kars'ı işgali (12 Nisan 1919) ve burayı Ermenilere teslimiyle son bulmuştur. İşgalcilerin yapacağı ilk iş de, parlamentoyu dağıtmak ve aralarında hükümet üyelerinin de bulunduğu bazı önemli şahsiyetleri Malta'ya sürmek olacaktı. Göylece dünya parlamentoculuğunun öncüleri, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı basıp üyelerinden bazılarını Malta'ya sürgüne göndermezden önce (16 Mart 1920 ve sonrası), bunun ilk provasını bir mini cumhuriyet parlamentosu ve bunun üyeleri üzerinde yapmış oluyorlardı.

Ama kongre ya da şûra tipi örgütlenmeler bu bölgede de son bulmadı. Merkezî yönetimin zorla ve işgalle yıkılmasının ardından Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgedeki Türk ve İslâm ahali, tıpkı Kars'taki merkezî yönetimine gidişin ilk aşamalarında olduğu gibi yine "Millî Şûra Hükümetleri" şeklinde örgütlendi. Bu yeni dönemin şûra hükümetlerinden bazıları şunlardır: Nahçıvan Şûrası (Aras Türk Cumhuriyeti), Kulp (Tuzluca) Şûrası, Pozatköylü Bekir Bey Şûrası, Oltu (Oltu) Hükümet-i Muvakkatası, Akbaba Şûrası, Çıldır Millî Şûrası, Acara İslâm Cemiyeti'nin egemen olduğu Şûra hükümeti, Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ta oluşturulan şûra hükümetleri, Orta-Kale (Kağızman yakınında) Millî Şûrası.. Bunlardan Oltu Hükümet-i Muvakkatası TBMM döneminde bile bir süre varlığını sürdürecektir, 17 Mayıs 1920'de kendini feshederek TBMM hükümetine katılacaktır.¹⁹

Görülüyor ki bölgenin Türk-İslâm ahali önce yerel iktidarlar, sonra küçük bir ulusal devlet kurarak, bunun yıkılmasından sonra da yine yerel şûra hükümetleri modeline dönerek, yaklaşık iki yıl kadar bir süreyle bağımsızlık ve özgürlük için mücadele etmişlerdir. Bunun, siyasal sosyoloji ve anayasa hukuku açısından ifade ettiği değer meydandadır. Bir kere inşa edilen siyasal yapılar demokratik ve cumhuriyetçi karakterleri nedeniyle son derece özgündür, mutlaklaşan Osmanlı monarşisine karşı bir alternatiftir. İkincisi, bu yapılar Mustafa Kemal'in henüz İstanbul'da

¹⁹ A.E. GÖKDEMİR, s.g.e., s. 175-176, 199, 216, 219, 224.

olduğu bir dönemde kurulmuş olmaları nedeniyle tarihsel açıdan da öncü durumundadırlar. Üçüncüsü bunlar da muhtemelen, tıpkı Batı Trakya'dakiler gibi, bölgedeki tarihsel örneklerden beslenmişlerdir. 1917'de Rus Çarlık rejiminin yıkılmasından sonra yapılan bir "Kurultay"dan (aynen) doğan **Kırım Türk Tatar Devleti**,¹⁹ kongre yoluyla devletleşme hareketlerine bir örnek oluşturmaktadır. Nihayet şûra hükümetlerinin sivil-demokratik karakterinin vurgulanması gerekir. İlk başlardaki askerî ivmeye karşın bunlar tamamen sivil toplumun ürünüdür. Sivil-demokratik değerlerin önemi, "şûra" kavramının seçilmesinden ve buna yüklenen halkçı anlamdan da bellidir. Nitekim Mustafa Kemal de 19 Ocak 1923 tarihli İzmit konuşmasında, "**Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir Şûra hükümetidir. Yeni Türkiye devletinde saltanat millettir**"²⁰ diyecektir.

BİTİRME NOTU

Periferik bölgeler deneyi, Anadolu ve Trakya'daki kongreler yoluyla iktidarlaşma sürecinin nasıl bağrında "devletleşme" eğilimi taşıdığını ortaya koymaktadır. İster iktidarlaşma düzeyinde kalsın ister açıkça devletleşmeye kadar gitsin, bütün sivil toplum inisiyatifleri Türkiye'de pek yakın bir gelecekte yeni bir devletin oluşacağını, bu devletin kaçınılmaz bir şekilde demokratik, temsili ve cumhuri değerler üzerine oturacağını haber vermektedir.

Bu açıdan, Kurtuluş Savaşını lider eksenli ve 19 Mayıs başlangıçlı bir tablodan ibaret saymaya da olanak yoktur. Liderin büyük meziyeti, işte bu tür bir toplumsal-siyasal canlılığı gören ve bunsuz hiçbir şey yapılamayacağını kavrayan bir kişi, belki de ulusal önderlik kadrosu içindeki tek kişi olmasındadır.

¹⁹ "Kırım Tatar Kurultayı Milli İdaresi" ile ilgili bazı bilgi ve belgeler için şu kaynağa başvurulabilir: C. KUTAY, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, ikinci baskı, C. III, İstanbul 1983, s. 1068-1071.

²⁰ Akt. Arı İNAN, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK Yay., Ankara 1982, s. 97.